

Gazda József
MINDENBEN BŰNÖS
– részlet –

Mindig úgy éreztem: tartozom valahová – egy néphez, mely az én népem; egy kultúrához, mely az én népem kultúrája; egy lelkiülethez, önérzethez –, s büszke is vagyok, tudok lenni a nemzetemre.

Ha egy kicsit az átlag fölé jutottam, annak egyetlen gyökere van: az átlagnál többet vállaltam, többet is tettem. Életem a cselekvésben nyert értelmet, soha, egy pillanatig tétlen nem ültem, mindig megvolt a magam vállalta, beprogramozott feladatomban – a munkahelyi kötelességemen túl is. Sokrétű, sokágazatú feladat, mely nem fizikaiakban, hanem elsősorban szellemiekben teljesedett ki. Ha voltak eredményeim, munkával értem el, meg kellett küzdenem értük. S ha a kor, melyben életem javarésze lezajlott, illetve annak „államvédelmi apparátusa” végig a megfigyelési listáján tartott, annak elsődleges oka a munkám volt. A munkám, hogy végzem kapott és vállalt feladataimat, s hogy ezek a feladatok azok természeténél fogva nemzeti mivoltomhoz is kötődtek. Így bűneim: a népem, illetve az ahhoz való tartozás „bűnei” lettek elsősorban. Láttam, életem minden pillanatában éreztem a velejéig Hazug Kor minden-minden embertelenségét, emberellenességét, szörnyűségeit, de ezekkel helyzetemnél fogva kisebb mértékben kerültem szembe. Mint kispolgári és kisvagyonú család tagja, leszármazottja, nem tartoztam a kommunizmusnak a teljes megsemmisítésre kiszemelt-kijelölt, „osztályellenségnek” kikiáltott rétegeinek egyikébe sem, tehát úgymond származásomtól – megfelelően beilleszkedve a hallgatagok, s rosszabb esetben a bólogatók közé – élni tudtam, tudhattam volna.

De hogy nem ezt „jelölte” ki számomra a kor, azt munkámnak, munkám jellegének, s azzal hovatarozásom megvallásának köszönhettem. Ahogy sorsomon tűnődöm, azt is látom, hogy a ránk nehezedő „kettős elnyomás”-ból súlyosabban nem annak az osztály-, hanem a nemzeti jellege sújtott. Maga a diktatórikus rendszer csak a kereteket

biztosította ennek. Az ember eleve-kiszolgáltatottságát, teljes jogfosztottságát. Maga a Bűn, az én nagybetűs – vagy mondhatom így is, abszolút – bűnöm a magyarságom volt. Az, hogy Romániában – ahogy ők mondták: în țara românească –, a románok országában, ezen az „ősi román földön”, mely ezer éven keresztül magyar föld volt, s melyet a XX. század világfelborító embertelensége ragadott el tőlünk, s melynek azon a részén, ahol én is leéltem az életemet, még az ellenünk fenntartott ostromállapot közepette is közel 80%-ban magyarok voltunk, én vállaltam népemet, hozzá tartozónak vallottam magamat, s ami mindennél nagyobb bűn: szolgáltam a kultúrámat. A magam képességével, lelki kötődésemmel. Ez a szolgálat – ekkor és itt – bűn volt, és a vele járó munka nem megbecsülés tárgya, hanem – főleg jellegénél fogva – ugyancsak bűnös cselekedet.

Ha véletlenül románának születek, kevésbé lehetséges, hogy egy román embernek bűne legyen a románsága, vagy egy román irodalomtanárnak az, hogy mondjuk Eminescut vagy Kogălniceanut tanítja, s velük vagy általuk a román kultúra szeretetét is beleoltja tanítványaiba. Nekem Balassi vagy Vörösmarty, Petőfi, Ady vagy József Attila, esetleg Németh László bűneim voltak. Illyés Gyula verse majdnem börtönbe is vitt. Számtalan rólam készült vagy nekem szentelt aktában szerepel: *este în atenția noastră* (a megfigyelésünk alatt áll).

Act de urmărire – követésem, üldözésem aktája. Tehát követnek. S üldöznek. Követik a kapcsolataimat, levelezésemet, telefonbeszélgetéseimet, melyek mind a népemhez kötöttek. Hogy barátaim többnyire magyar írók vagy magyar művészek voltak. Hogy Ilia Mihály vagy Varga Domokos magyar írók, lapszerkesztők voltak. Vagy hogy Gyimesi Kásás Ernő a Magyar Művészek Világszövetségének a létrehozója és vezetője volt. Hogy Asbóth Jenő Bécsben élő művészettörténész Fadrusz Wesselényi-szobrával kapcsolatban tőlem érdeklődött. Vagy hogy a „nacionalista magyar” Victor Vasarelyvel hogy kerültem levelezésbe, s még cikket is írtam róla. Mindezeket követni kellett. „Act de urmărire.”

Miért baj, hogy érdekel a kultúra, a művészet, és hogy könyveket is írok róla? Miért baj a „lélek fényűzése”, hogy a szépre, a nemesre, az emberire megmozdul? Vagy az lenne a baj, hogy ez a művészet nemzetiséghez köthető? Hogy magyar? És mi az, hogy magyar? Bizonyos értelmezésben fasiszta, nacionalista, irredenta. A népélet, a

szokásrend. Hogy azt vallja egy egész életében a föld mellett gürcölő öreg, hogy *A pacsirtával énekeltünk...* Vagy azt, hogy *Nekem a táncon bánatom nem volt.* Vagy hogy a karácsony és a húsvét *jeles napok* voltak. Vagy hogy *legszebb fiatal éveimet a lövészérokban töltöttem! S Nehéz életem volt.* Vagy – horribile dictu – hogy *Én Romániában élek, de az én vérem magyar vér...* Mindezeket leltározni kellett, vádiratba foglalni, miattuk követni, rettegésben tartani, napokon át a Szekuritáté berendeltjeként vagy elhurcoltjaként vallatni, nyilatkozatok tömkelegét íratni, mint egy bűnossal, bűnözővel. S örüljek, hogy amikor a Román Kommunista Párt elhatározta, hogy megfélemlíti a magyar értelmiségieket – csak azért, mert magyar értelmiségiek –, engem nem vittek el és nem törték össze a csontjaimat, mint ahogy azt Zsuffa Zoltánnal és Eröss Péterrel vagy Szikszay Jenővel tették. A Sziget védőgátjához sem talicskázattak velem földet, törmeléket.

Mi is derül ki hát ezekből a „terhelő” dokumentumokból? Mi volt, amit tettem és a hatalom képviselői szerint nem kellett volna tennem? Vegyük csak sorra:

1. Hogy magyar gyermekeket magyarul tanítottam. Azt hiszem, ez általános volt itt, Romániában. A moldvai csángóságnál ezt a bűnt el sem lehetett követni, ott nyíltan üldözött nyelv volt a magyar, az ellene folytatott hadjáratban együttműködött az állam még az egyebekben ugyancsak üldözött és támadások célpontjában álló római katolikus egyházzal is. „Az ördög nyelve” – mondták a papjaik. „*Mondta, hogy cigány beszéd, s megiltotta, hogy azt beszéljük, mert cigány nyelv. S mondta, hogy a családban románul beszéljünk, hogy a gyermekeknek könnyebb legyen az iskolában. Engem börtönbe akart záratni. De miért? Én az építő csoportommal a templomon és a kultúrotthonon dolgoztam. Rossz ember volt, nem tartozott a mi nemzetünkhöz.*”¹

Azaz magyartanárként tantárgyam tanításával *hatást gyakoroltam tanítványaimra.* Ez tényleg célom volt, mert szerettem a tantárgyamat, mely népem irodalmának súlyos értékeit és bölcsességeit tartalmazta. Azt, hogy „*Kinek virág kell, nem hord rózsaberket*”, vagy *A látni vágyó napba nem tekint!* S a gyermekeket is meg akartam erősíteni abban, rá akartam nevelni arra, hogy ugyanúgy szeressék a szépet, a saját

1 Nagypatakon 1984 augusztusában felvett anyagból a Szekuritáté – köznyelvben elterjedt nevén: szeku – által elkobozot kazettámról. Lelőhely: Gogu dosszié.

népük lelkében fogant kultúráját, mert az többé tesz és felel. Az ő Világuknak a világa, az ő Viráguknak a virága. Szeressék a nyelvünket, ismerjék meg annak természetét, törvényeit, s használják minél tudatosabban. Hittem, hogy csodálatos feladatot mért rám a sorsom, köznapian: hogy pályaválasztásom sikeres volt. Boldog voltam, boldogított a cél: megnyitani a lelkeket értékeink előtt. Így hát – az ő szempontjukból – jogosak azok a *Tennivalók*, amelyeket a velem kapcsolatos szexuális dosszié 1981. január 30-i keltezésű okiratában fogalmaztak meg (a kiemelések is az okirat szerzőjétől származnak):

Kell ellenőrizni, hogy miként igazolódik be a gyanúja a tanulók körében kifejtett hatásának.

Folyamatosan dokumentálni a tevékenységét, s annak semlegesítésére meghozni az intézkedéseket.

Tehát: nem azt szándékoztak ellenőrizni, hogy jól végzem-e munkámat, hanem arra kellett ügyelni, nehogy jól végezzem azt, s ha mégis, „semlegesíteni” kellett az általam elért hatást. S hogy követésemnek ez a hivatalos feladata jól sikerülhessen és zavartalanul mehessen:

Új informátorok szerzése más megyékben is, s a diákok köréből is. (1981. május 9.).

Tehát: a korra jellemzően még a gyermekeket is aljassá kellett tenni úgy, hogy megtalálják közöttük az aljasságra hajlamosakat, vagy rákényszerítik a nekik kiszolgáltatottabb szerencsétleneket.

2. Hogy a magam módján népem szószólója (is) voltam, s kapcsolatot tartottam fenn kül- és belföldi értelmiségiekkel, kintről a már említettekkel és jó néhány más társukkal, belföldön: Kányádi Sándorral, Farkas Árpáddal, Sütő Andrással, Lászlóffy Aladárral, s számtalan neves képzőművészünkkel: Szervátiusz Jenővel, Törös Gáborral, Kazinczy Gáborral, Jecza Péterrel, Miklóssy Gáborral, Baász Imrével, Mohy Sándorral, Kós Andrással, Nagy Imrével, Nagy Alberttel, tehát a legnagyobbjainkkal (is). Levelezésünket, sőt: náluk tett látogatásaimat is nyilvántartották és gyanakvással követték.

Ha ebből következtetést vonunk le: akik az átlagot meghaladó képességgel bírnak, azok a hatalom szemében rossznak vagy ellenségesnek minősített ügy képviselői, azokkal kapcsolatot fenntartani bűn, annak a gyakorlását meg kell akadályozni, illetve figyelemmel kell követni. Mert: mindenki gyanús, aki él! És az átlagfelettiek minden-

képpen azok. S ez a „csak” magyar-bűnön túli is volt, magára a kommunizmusra jellemző, melyet már annak „győzelemre vezetésekor” gyakorolt a születő vörös társadalom s annak tömeggyilkos vezérlő hada, amikor a szellem irtásába kezdett s menekülésre kényszerítette a Mereskovszkijokat, Kandinszkijokat és Pevsnereket, nálunk Márai Sándort vagy Wass Abertet, s mindenki mást megfélemlített, csak a silányokat és jellegteleneket, vagy a jellegtelenséget vállalókat kedvelte, fogadta el, ezzel is kifejezve azt, hogy az erőszak-társadalom egyik legnagyobb ellenségének a valódi szellemet tekinti. Itt nálunk is alapvetően így volt ez, csak emellett még az is nyomatékosította az Érték bűnét, hogy magyar volt. Vagy mondjuk úgy: súlyosan nyomatékosította. Mert a magyarság a román hatalom szemében nemkívánatos volt, eleve elpusztításra kiszemelt. S ez nem csak szólam, a ’70–80-as évek fordulójától az egész román politika ráállt a magyarság elsöprésének, kiirtásának véghezvitelére. Hol voltak már azok az idők – a kommunizmus kezdetéé –, amikor még népek egyenlőségéről, vagy hadd használjuk ezt az általuk hangoztatott szót: internacionalizmusról beszéltek?! A Ceaușescu-rendszer utolsó tíz évének hivatalos célkitűzésévé vált „az ország homogenizálásának” a szinte erőszakkal elkezdett programja. Ennek a kivitelezése szinte az egész társadalmat átfogta. Gőzerővel folyt a magyarság szellemi lefejezése. Ennek fő eszköze a magyar nyelvű egyetemi oktatás teljes leépítése volt. A Bolyait 1958-ban „egyesítették” a Babeș egyetemmel. Ez a kétszínű és hazug román pártpolitika nyelvén annyit jelentett: beolvasztani, eltüntetni. Kezdetben vannak még magyar tagozatok és csoportok, melyek létét, működési lehetőségét a minimális hét felvett jelentkezőhöz kötötték. Csak idő és akarat kérdése volt – s erre az abszolút hajlandóság, sőt: szándék is megvolt –, hogy ne legyen meg a hét felvett magyar diák. Az egész Babeș–Bolyai egyetemen, melyen tízezerben mérhető számú diák tanult, 1989-ben egyetlen magyar csoport – a hét nappali és hét esti tagozaton tanuló diákkal induló Magyar nyelv és irodalom szak – kezdte el a működését. S megszüntették a magyar tagozatokat a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán, a Gheorghe Dima Zeneművészeti Főiskolán (melyek 1947-ben, a békeszerződés előestéjén mint Magyar Művészeti Egyetem kezdték el a működésüket). Az ugyancsak Magyar Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemnek indult marosvásárhelyi főiskolán azon az 1989-es őszen ugyancsak tíz-egyne-

hány magyar növendékkel indult a feltételezetten utolsónak szánt magyar csoport. Tehát a román - piros-sárga-kékre színezett - kommunista államban az asszimilációs politika „munkája” javában folyt. Többször tettem gondolatban egymás mellé a román és a magyar „modell”, s mindig kérdőjel volt előttem, hogy ez így osztatott-e le, Moszkva akaratából, vagy attól függetlenül alakult úgy, hogy Magyarországra egy magyarellenes kommunista erő került, amelynek a szemében a legnagyobb ellenségnek számított az, ami magyar. Míg a piros-fehér-zöld március 15-i tüntetésért még 1989-ben is botoztak a rendőrök Budapesten, addig Romániában már a kezdetek kezdetén megengedett volt a „nemzeti” előretörés (vagy nemzetibb volt a törtető réteg?), s ez fokozatosan addig erősödött, hogy a vezetők - már Gheorghe Gheorghiu-Dej is - arasznyi széles, nagy piros-sárga-kék nemzeti firmát raktak keresztbe a mellükre, miközben bennünket, magyarokat a szó szoros értelmében a legaljasabb módszerekkel üldöztek.

3) Hogy írtam, cikkeket, tanulmányokat közöltem a napilapokban (melyeket az ország - mondhatom úgy is: a Párt - felügyelt és tartott fenn, működtetett), hogy ott képzőművészeti kritikákat közöltem itt élő magyar vagy hozzánk baráti viszonyuló román művészek (pl. Aurel Ciupe) alkotásairól, azt sem nézte jó szemmel, inkább akadályozni akarta ezirányú tevékenységemet a hatalom. S hogy könyveket írtam - higgyük úgy: az ország hírnevét öregbítő művészeinkről -, azt sem vették jónéven. Egyik kimagasló bűnöm volt Nagy Albertről, az akkori idők egyik legkiemelkedőbb művészeről írt könyvem, de az még átment a cenzúrán. Írtam viszont Fekete Józsefről, aki Vajdahunyadról származott, a munkásságból emelkedett ki, s a két világháború közötti időszak Bukarestjének legmonumentálisabb művészi látványosságát, *A repülősök emlékművét* alkotta meg, majd Kós Andrásnak is szenteltem egy monográfiát - ezek (már) meg sem jelenhettek. Sajnos a '80-as évek közepén magát a sorozatot, amelyet - hadd legyenek büszke erre - az én munkám ösztönzésére indított el a kiadó 1968-ban, szintén letiltották. Ennek következményeként már sem a Fekete Józsefről, sem a Kós Andrásról megírt könyvem megjelenítése nem jöhetett szóba, mint ahogy a nyugati modern művészetről tervezett munkámé sem. S ugyanúgy nem jelenhetett meg, „papírhány miatt”, a kb. 50 legki-

emelkedőbb romániai magyar képzőművészről tervezett kötetem. Ennek az anyaggyűjtő útjaival – amelyek szintén „követésre érdemesek” voltak – szintén vétettem. Mindez inkább magyar bűnöm volt; nincs tudomásom arról, hogy a román képzőművészeti irodalom szintén tiltott lett volna. Az is lehetséges, hogy – főleg a cikkeimnél, vagy a sorozat letiltása előtt, a könyveim megjelenésének a megakadályozásakor is – tulajdonképpen nem is a cikkeim, hanem én voltam kilövéésre kizemelve. Azok csak kapóra jöttek, hogy éreztetni lehessen velem a nemkívánatosságomat.

Egy 1985. január 10-i irat a következőképpen „foglalja össze” az erre vonatkozó meglátásokat: *„A dossziében levő anyagból – mely a leellenőrzött információkat tartalmazza, az következik, hogy a fent nevezett személyt sovén-nacionalista felfogás vezérli, mely ellenséges megnyilvánulásokat különböző alkalmakkor kifejezésre juttatva azokat a mi államunk pártpolitikájára vonatkoztatja.”*

Miután lehallgatták a Szurkos István és Fábíán Ernő társaságában folytatott beszélgetés(ei)/ünket, rám nehezedett a rendszerrel való szembenállásom bűne is. Hogy hazug rendszer és hazug művészet, hogy a szocreált – mint államilag támogatott irányzatot – én hazugnak láttam, és ezért sem stílusban, sem eszmeiségében nem tartottam követendőnek. Ez a „bűnöm” szinte minden rólam készített jelentésben szerepel, hogy szerintem *„Lévén, hogy művészeti kritikus, ellenséges magatartást tanúsít az államunkkal szemben. A kortárs művészet egy hazugságon és erőszakon alapuló valóságot ábrázol, ez a hamis valóság hamis megnyilvánulása.”* (1978. április 20.)

A '80-as években, a tíz év alatt – a Nagy Albertet leszámítva – csak egyetlen művészeti könyvemet, a *Kelet kapuit* engedték megjelentetni a kolozsvári Dacia Kiadónál. Ha azt is engedték egyáltalán, és nem csak „gondatlanságból” vagy „figyelmetlenségből” csúszott át. Erre enged következtetni az a pusztá tény, hogy a könyvet pártutasításra – miután a kiadótól már megérkezett, előzetesen meg kellett „vizsgálniuk”, hogy az „elfogadható-e”.

Kedves Miki! Végre szerezni tudtam a könyvemből, de még mindig nem árulják megyénkben, jelenleg a helyi párt (már két hét óta) ellenőrzi (s nem engedi a raktárból kivinni), hogy megfelel-e a művészi elvárásoknak, lehet-e terjeszteni. Várom alázattal döntésüket. (1984. márc. 23.)

4. Hogy kiállításokat rendeztem, rendeztünk feleségemmel, Ellával. Lévén, hogy az ismerős művészkör jórészt magyar volt, hát természetes, hogy elsősorban őket szólítottuk, hívtuk, de ha csatlakoztak román művészek, azokat is ugyanolyan, vagy talán még nagyobb örömmel fogadtuk. Rövidesen kiderült: rossz lóra tettünk! Ennyi magyar művész? Magyar művészet Romániában? Ki látott ilyent? Szeparatizmus ez, merénylet a román-magyar testvériség ellen! Pedig mekkora munkát, erőfeszítést kívánt ez is. Ezeket első pillanattól gyanakvással nézték, a kiállítások népszerűsítését pedig akadályozták. A „*fentnevezettnek nacionalista, sovinszta és irredenta elvei vannak, melyeket főleg a hasonló érzelműek között terjeszt*” – olvashattam később a szekus dossziém egy 1978. április 20-i bejegyzésében, egy 1985. január 10-i irat pedig „összefoglalja” az erre vonatkozókat: *kritikusként, mint a Román Művészszövetség ideiglenes tagja, folyamatosan ellenséges pozíciót foglal el. Az évenként Kovásznán megrendezett kiállításokon az országban élő magyar művészek tevékenységéből akar kialakítani egy olyan „összképet”, mely hamisan tükrözi az ország etnikai összetételét.*

Naplóbejegyzés, 1984. november 1. *Döbbenetes hír: B. I.-től nyilatkozatot kértek a Nyári Tárlatról. Nyilatkozatot – úristen! Megáll az ember esze. Már az is bűn?! Bűnünk, hogy vagyunk, hogy egyáltalán gondolkozunk s csinálunk valamit. Bűn ez a tárlat, bűn, bűn, bűn, de miért? Miért bűn? Hogy elküldenek ide az ország különböző pontjairól néhány munkát, s mi azokat kiállítjuk. Miért bűn? Hogy itt rendezünk egy képzőművészeti seregszemlét... tájképekből, kompozíciókból, csendéletekből. Miért bűn? Kinek ártunk ezzel? Csak töröm a fejemet. Kit zavar ez? Kit érint ez? Ki örül – vagy bánkódik – emiatt? Ahelyett, hogy ne foglalkoznának vele, vagy ha igen, akkor pozitívként vennék, hogy „bár bajok, hibák vannak”, de legalább dolgoznak azok az emberek, hasznosat is cselekszenek, tehát becsüljük ezért, ahelyett „biztonsági problémát” csinálnak ebből is. Miért csináltam? Istenem, miért? Miért? És nyilatkozni kellett B. I.-nek rólam is. Ki vagyok, mit akarok, mi a viszonya velem. Igaz-e? Igaz-e? Igaz-e?*

Huszár Sándornak, A Hét főszerkesztőjének írom 1981. szeptember 27-én keltezett levelemben: *Eddig üldöztem, üldöztünk egy illúziót. Azt, hogy össze lehet hozni hazai képzőművészetünket egy közös kiállításra (...). Az idén is egy országos, 12 megyére kiterjedő kiállítást szerveztünk, amelyről azonban egyetlen hazai magyar lap sem vett tudomást, az egyetlen, amelyiknek felajánlottam, illetve kértem, hogy írjon róla, elutasította.*

Következésképpen valamit azért csinálni, hogy erőlködésnek hasson, hogy semmibe vegyék, nem érdekes, következésképpen kilépek a buliból.

S mert nem volt erőm erre, az elvtársak léptek.

Másutt, december 8-án Gálfalvi Gyurinak: *„Ilyenféle tudomásul nem vevést nem tudok lenyelni.”*

S itt még fel sem teszem a kérdést: vajon miért van ez így? Valóban nem tartották fontosnak ezt a kultúraszervező munkát? Vagy valahonnan már megkapták a jelzést, hogy nem is szabad fontosnak tartani? Végül is: csak kötöttem az ebet a karóhoz addig, amíg hivatalosan is eltörtetett az a karó, azaz egy évtizedes létezés után betiltatott a kiállítássorozat.

5. Úgyszintén rosszallotta a hatalom, hogy a magyar népi kultúrát, annak sok száz éves jelentkezési formáit, a népeletet s a népi sorsot, az „alulról nézett történelmet” kezdtem kutatni. Az *Így tudom, így mondom* még átcsúszott valahogy, azt megjelenése után kellett „leállítani”, elhallgatni úgy, mintha nem is lenne. De hogy a népi mesterségek (hogy miként dolgoznak az ácsok, kőművesek, kerekések, kovácsok, fazekasok, vályogtéglavető, egyszóval a nép kétkezi mesterei) felleltározása, hagyományos eszköztáruknak a megörökítése, továbbadása a jövő felé miért bántotta a hatalmat, józan értelemmel nézve talány. Csak egy a magyarázat: hogy hagyomány, s azon belül magyar hagyomány ez is. Kezdetben még „etetnek” – vagy beetetett a kiadó is ezzel? –, hogy tényleg meg akarják jelentetni ezt a munka szépségét magasztaló könyvet.

1982. április 9-i levelemben írom:

A Kriterion elodázta 84-re a Mindennek mesterét. Azt mondják, akkora nagy mennyiséggel csökkentették a papírjukat, leszállították a címek számát, a tervek majd felét át kellett tenniük egy évvel későbbre. Azt ígérik, ha a kézirat év végéig bent lesz, elsőnek veszik 84-re, az év elején már könyvpiacra kerül. Ennek örülnék, ha így lehetne, de várjunk...

Jól sejtettem, hiába vártam, a „munkások állama” nem engedte megjelenni a kétkezi munkások munkájáról szóló könyvemet. Önmagáért beszél ez, önmagában bizonyosság arról, hogy mennyire hazug minden, amit magukról állítanak. És hogy a román demokrácia nem demokrácia, hanem az ország népének a semmibe vevése.

Vajon ezért nem jelenhetett meg a könyv?

Az általános magyarellenesség megnyilvánulása volt ez is. Úgy vélhették: a magyar múltat (is) élteti. És: élteti a nyelvet, a hagyományainkat, melyek ellen már Trianon után megkezdték a harcot, mely most a „homogenizálással” felerősödött, s szándékuk szerint végső stádiumba jut(hat)ott. Ezért nem szabadott még a településeinket sem magyarul megneveznünk 1987 után. Így hát népünk elpusztítása szándékának volt a „gyakorlatba ültetése” múltunk és hagyományaink továbbadásának a tiltása, s nyelvünk különböző jelentkezéseinek, értéke-szépsége megvilágításának a tiltásai.

Akadályozták vagy akadályozni próbálták a csángóföldi útjaimat is. Ez történt az 1984. augusztus 19–20-i, 1989 előtti utolsó próbálkozásomon, melynek „következtetését” így fogalmazza meg a bákói Szekuritáté:

„Ezeknek az anyagoknak a tanulmányozásából kiderül, hogy Gazda József folyamatos nacionalista tevékenységet folytat, egy visszahúzódó személy szerepét játszva, aki nem foglalkozik politikával, különböző utakat keres, főleg a tanügy, a kultúra és művészet révén akarja befolyásolni a közegét. Javasoljuk: megidézését Sepsiszentgyörgyre a bűnügyi nyomozásra, hogy felfedjük tevékenységét a dokumentumok alapján.”

A hatalom előtt egyértelmű volt, hogy igen veszélyesek a cselekedeteim, az egyszerű, tanulatlan emberekkel való beszélgetéseim ugyanúgy, mint azok, amelyeket a vezető értelmiségiekkel folytatok. Veszélyes az is, hogy képeket, szobrokat nézek s azokon gondolkodom, értelmüket, esztétikai értéküket próbálom megítélni, s ugyanezt teszem – mint tanár – Balassi Bálint vagy Vörösmarty Mihály és Móricz Zsigmond műveivel. Így hát ezeknek a megakadályozását, szemmel tartását megfigyelem egyik fontos feladatuknak tekintették. Hogy ezek egyikéből-másikából könyv, esetleg színpadi előadás született, azt is „regisztrálták”, s hogy már készülöben vannak újabbak is, még aggasztóbbnak tűnhetett számukra.

S hogy ilyen veszélyes tevékenységekkel mások is foglalkoztak?

A könyvkiadásban a „papírmennyiség csökkentése” csak eszköz volt, egyike azoknak az eszközöknek, melyekkel akadályozni lehetett az egészében veszélyes kultúra életét. A kiadó kétfelé kellett hogy tartsa a hátát. Fel, a hatalom felé, s le, a sorban álló várakozók felé. A szorítás különösen irányunkban erősödött, akik nem csupán olyan munkát végeztünk, amelyre azt szokták mondani, hogy alkotás, hanem ezt a

szóhoz kötött művekben még egy eleve nem kívánatos nyelven is tettük. Egy 1985-ös naplójegyzetemben ezt írtam:

Magyar könyv is tízszer kisebb példányszámban jelenhetik meg, mint a román, de címek szerint is legalább tízszer kevesebb a magyar nyelven kiadott könyvek száma, így gyakorlatilag ez azt jelenti, el akarják sorvasztani a magyar kultúrát, s ehhez jönnek az egyéb adminisztratív eszközök. Még azt a megengedett példányszámot is redukálják, s a megengedett címszázalékot is leütik, kihúzzák a tervből a művek egy részét. Az idén a jóváhagyott címekből pl. több mint harmincat. Ha figyelembe vesszük, hogy eddig is csupán százvalahány hely volt, legalább húsz százalékos a csökkenés. A nagyobb példányszámigénylést meg nem hagyják jóvá. Tehát a szorítás sokrétű. Legújabb fejlemény: ők írják elő, mit kell kiadni!

Rátelepednek az országra, rátelepednek arra az egyébként jámborlelkű, nemes érzésű népre, beléjük oltják a gyűlöletet, az aljasságot, piszkos, bűnös játékot folytatnak mind a saját népükkel, mind velünk. Mikor én itt siránkozom, jajgatok („tűzliliom az éjszakában”), úgy tűnik, mintha a románság ellen háborognék. Nem! Ez a varangy-förtelmű pondróhad, ezek az álpróféták, hiénabúzt árasztó vadállatok váltják ki belőlem ezt a keserű vagdalkozást.

6. Hogy csodálatos utakat tehattünk meg Nyugatra és Keletre egyaránt, az kétségtelen. De ezek az utak mindig harc s részben az azzal elért segítő beavatkozás eredményei voltak, 82 után pedig már lehetetlenné is váltak, bár mi egy ideig még küzdöttünk, hogy újabb lehetőséget kaphassunk. 1984-ben a legfelsőbb szinten el is hangzott: „Az idén itthon ülünk!” S miért? Nehogy valami módon Kőrösi Csoma Sándorra emlékezzünk, ami abban az évben tilossá tétetett. Aztán – a szorítás erősödésével – tilossá tétettek a mi mozgásaink is. Akkor végleg beavatkozott a hatalom, s többet nem kaphattunk útlevelet. Még akkor sem, amikor a határzárlat kissé már kezdett mások számára lazulni, s megindult (az óhajtott) nagy kiözönlés. Ez a lazulás bennünket nem érinthetett, mert mi nem „azért” kértük az útlevelet, hogy megszabadulhassanak tőlünk. Az is általános következtetés volt, hogy az utak „rossz hatást” gyakoroltak ránk. Az azok élményeiből írt könyvek is csak sok hátráltatással, erősen meghúzva, és így is csak részben jelenhettek meg.

7. Bennem is 1974 után tudatosodott, hogy milyen óriási lehetőség rejlik a Diákszínpad működtetése mögött. Addig is foglalkoztam rendezéssel, de arra rá kellett döbbsen, hogy ezzel milyen súlyosan lehet szólni, s a településünk határait messze túllépő missziót is lehet folytatni. Hogy ezt gyakorolni is tudjuk, igen nehéz szervező- és akadályelhárító munkát is kívánt. Tamási-darabokkal kezdtük járni a központoktól messze eső, kulturális mivoltukban elszigetelt falvakat, s hitünk szerint kultúrát vittünk nekik, művészetet, irodalmi értékeket. Besúgónk jó ráérzéssel állapította meg: *„irodalmi motívumok színpadi átültetésével foglalkozik, amelyekben feltárul a magyar szellem, a magyar nemzet iránti szeretet egy széleskörű humanitárius gondolat leple alatt”*. (Szekus dossziém, 70. lap, „CALIMAN”, 1982. febr. 18). Egyik első ellenérv ez lett: miért éppen Tamási? Vajon mi van benne? Mit akarunk vele? Sokrétű bűneim egyikévé vált ez is. A szó szoros értelmében közelharcot kellett vívni, hogy engedjék az előadásokat bemutatni, majd játszani, turnékra vinni. Az, hogy kulturális tevékenységünket kiszélesítettük, országos hatósugarúvá tettük – bejátszottuk egész Erdély földjét –, eleve gyanúra adott okot. Az évek során a következő megyékben jártunk, játszottunk a három székely megye mellett: Brassó, Fogaras, Szeben, Hunyad, Arad, Temes, Bihar, Szilágy, Kolozs, Szatmár, Máramaros, Beszterce. Ha jól számítom, egyetlen megye, amelyben nem jártunk, nem játszottunk: Krassó-Szörény. Mindezt figyelembe véve tevékenységünk országos hatósugarú volt. Százával akadtak olyan falvak, melyeknek mi voltunk az időnként visszatérő színháza. Ha akár tartalmát, akár kisugárzását vesszük, ez nagy tett volt. Kétévenként mindig új és új generációkat betanítani, kiképezni a játékra, felszabadítani ösztönös képességeiket. Szinte kizárt volt, hogyha valaki önként jelentkezett a színjátszó körbe, azt elutasítottuk volna. Aztán, amikor sikerült a bemutató, turnék, kiszállások következtek. Olyan évi bő másfél-két hónapot – volt, hogy még ennél is több időt – terepen töltöttünk. Ezeket az előadásokat, kiszállásokat meg kellett szervezni, elő kellett készíteni, a hivatalos formaságokat el kellett intézni, anyagilag kézben kellett tartani a folyamatot. Arra gondom volt, hogy ez az iskolának pénzbe ne kerüljön, inkább valamennyi hasznot hozzon, és hozott is, mert az iskola udvarán máig meglévő – sajnos utóbb kihasználatlanul álló – úszómedencét s az ahhoz tartozó kabinsort a mi bevételeinkből készítettük, építettük,

hozattuk létre, s ezen felül is, nem sokkal, de hozzájárultunk iskolánk költségvetéséhez. Ezzel is „ellensúlyozni” próbáltam nem jó szemmel nézett tevékenységünket. Hogy ezeket az utakat arra is igyekeztem kihasználni, hogy a messzi tájakon, vidékeken, a távol eső falvakban öreg emberekkel is elbeszélgessek, az a magam megsokszorozása, a magam munkaerejének -képességének a maximális kihasználása volt. Sem az, hogy előadásokat tartottunk, kultúrát vittünk, sem az, hogy hoztunk is - magamnak nyersanyagot a nép unkáját bemutató könyvekhez, valamennyiünknek népi sorsismeretet, népeletben való jártasságot - nem volt jó. A szó szoros értelmében hajtóvadászat is folyt ellenünk. Követett a Szekuritáté, kérték a jelentéseket, nyilatkozatokat azoktól is, akik fogadtak bennünket, s azoktól is, akikkel elbeszélgettem. Még az ottani szervezőket is kihallgatták miattunk, az én bűnlajstrom-dossiém pedig vastagodott. Mert látták, tudták, hogy a munkánk hatósugara egész Erdély területére kihatott, így „körözöttségünk” is országos, hálózatszerű lett: jöttek-mentek a mi helyi központunktól az ottani központokhoz a megfigyelési felkérések, illetve az általunk „elkövetettek” feltárását szorgalmazó utasítások. Kultúrát vinni a falvainkra, több-kevesebb rendszerességgel eljutni a pusztuló szórványokba, menteni azokat a pusztulástól azáltal is, hogy élve tartjuk a kapcsolatokat, hogy tudunk egymásról, tudunk róluk, segítő kezet akarunk nyújtani nekik lelkük megőrzésére, arra, hogy érezzék a kultúra megtartó erejét - van-e, lehet-e ennél nagyobb bűn, vétség, kihágás?! Kizárt dolog lett volna, hogy ezt a hatalom elfogadja, támogassa, s ne próbálja valamiképpen akadályozni. Számunkra a „bot”, a „mankó”, a „kimagyarázkodás” a gyermeki munkára való hivatkozás volt, ami eleve tiszteletet kellett hogy kíváltson. Mert amit belefektettünk egy-egy darab megfelelő szintű előadásába, az valóban átlag feletti munkát, hozzáállást, ügyszeretetet követelt és jelentett, amit hátráltatni lehetett, de a végleges betiltása túlságosan visszhangos, a hatalom számára is kényes lett volna, bár ez a szándék utolsó pillanatig élt, megvolt. Ezért történhetett meg, hogy 16 éven keresztül folyt a húzd meg-ereszd meg játék. De azt mindig éreztették, hogy tevékenységünket nem nézik jó szemmel, hátráltatták is, turnéink megszervezését nehezítették, de hogy megakadályozni nem tudták, abban benne volt a mindenkori helyiek józansága, segíteni akarása - adott esetben még abban is, hogy az élénk állított akadályokat

elhárítsuk. Megszokottá vált, hogy mi is visszaéltünk a helyzettel. A szükséges papírokat szinte törvénytörően „majd”-ra adták meg – csak mert nem volt alapjuk arra, hogy azt mondják, nem –, s mi ezeket a „majd”-okat igeneknek vettük, s a helyiek meg maguk is az igen mellett álltak. Úgyhogy a 20 év alatt a közel 600 előadásból, melyek java része vendégszereplés formájában valósult meg, mindössze négyet kellett konkrét betiltás miatt elhagynunk. De a szorongás, illetve az, hogy mindig bizonytalan volt a lábunk alatt a talaj, sose múlt el: mindig ott lebegett fölöttünk a kérdés: meddig lehet még? A rendőrségi ellenőrzések – mintha csak bűnözők lennénk – állandó veszélyként kísérték, s ezt főleg mi, a tanár-felelősök éreztük, bár próbáltunk túllépni rajta, vagy legalábbis próbáltuk e helyzetet tudomásul venni. Azt is követte a hatalom, hogy én a turnék lehetőségét is beépíttem a magam anyaggyűjtő, öregekkel való beszélgetéses munkájába, ami tovább még inkább ösztönzésül szolgált az ő ellenőrző munkájukhoz.

„...egy színházi csapat képzésének fedezete alatt – amelyet középiskolája tanulói alkotnak – nyelvi bizonyítékokat gyűjt a magyar nyelvről és fejlődéséről.” (Szekus dosszié)

És folytak a nyomozások, már-már a miattunk való vallatások is.

Deklaráció

Alulírott Virág Károly, református lelkész Szilágykeresztúron, a következőket nyilatkozom. 1987. szept. 7-én du. 4 óra tájt jelentkezett nálam Kiss Ilona helyi tanítónő társaságában Gazda József. Gazda József kovásznai tanár dákokból álló színjátszó együttesrel jött a falunkba. A tanárral jött az illetékes líceum mestere is (Dundler János). Keresztúrra Dobából érkeztek. A csoportban kb. 20 tanuló volt. A programjuk este 8,30-kor kezdődött, s kb. 2 órát tartott. Utána egy bált szerveztek az illetékes és a faluból való fiatalokkal. A program a színműből állt (Jött egy leány a telepre, melybe belefoglaltak népdalokat és magyar táncokat). Az előadáson kb. 180-an vettek részt, s a belépti jegyek 12 és 25 lej közötti összegbe kerültek. A Gazda Józseffel folytatott beszélgetésben szóba került, hogy beszélgetne idős korú helybéliekkel, a tevékenységükre és az ember személyes életére vonatkozóan. Kifejtette, hogy gyűjtőteket fel akarja használni egy készülő könyvében. Én ajánlottam, hogy legjobb lenne, ha Mezei Miklóssal beszélgetne, aki a legöregebb a faluban, 86 éves. De nem tudom, hogy vele beszélt-e vagy mással.

Keresztúr, szept. 15. 1987. (Szekus dosszié)

Szilágykeresztúr azért is emlékezetes volt számomra, mert az előadás belenyúlt az estébe, s az én személyimet látni, láttamozni, személyi adataimat leírni óhajtotta a rendőrség. Egy szemben levő házból egy fiatalember felajánlotta, hogy ne állongáljunk az utcán, menjünk be hozzájuk. Feltehetőleg a váratlan éjszakai egyenruhás látogatók megijeszthették a már ágyban levő házigazdát, mert később láttam, hogy hívták hozzájuk a mentőket. S ki tudja, még mik történhettek!

Alulírott Szilágyi András, sz. 1935. jún. 20-án Sámsonban, András és Borbála fia, Sámson, 42. sz. alatti lakos, a sámsoni 8 osztályos iskola tanítója a következőket nyilatkozom: 1987. szept 10-én Sámson faluban járt egy színjátszó együttes Kovásznáról Gazda József tanár vezetésével. Gazda József az előző években is volt Sámsonban a színjátszó együttesel, amikor elbeszélgetett idősebb személyekkel, köztük Szilágyi Andrással, Babós Mihállyal, Kiss Juhász Ilonával (meghalt). Kifejtette, hogy szándékoszik újból némely személyekkel beszélni, mire én szept. 11-én elkísértem Domokos Katalinhoz, akit nem találtunk otthon, elmentünk Bálint Andráshoz, akivel ott maradt beszélgetésre. Gazdánál volt egy felvételtre használt kazetofon. Az én jelenlétemben felvett néhány népdalt Bálint Andrástól, ami után én elmentem és együtt hagytam őket. Gazda kijelentette, hogy eligazodik ő egyedül is, s menni fog más személyekhez is. Az ő beszélgetésükből megértettem, hogy minden ember életsorsa érdekli, annak az anyagi helyzete az idők folytán, a problémái, melyek adódtak élete során. Gazda megpróbálta, hogy tárgyaljon Szilágyi Andrással is, de az elutasította.

Ez az általam adott nyilatkozat, amelyet fenntartok és aláírok: 1987. szept. 16. Szilágyi (Gogu dosszié)

Már maga az, hogy ilyen nyilatkozatokat kértek az emberektől, nem egy megszokott viszonyulás, mely csak a tisztán látó embereknek volt világos és érthető. Másokban gyanút ébreszthetett, főleg ha még a „nyomozó hatóságokhoz” is berendelték az erre felszólítottakat. Benem mindig ott volt a félelem is, nehogy rosszat tegyek az embereknek, nehogy nehéz helyzetbe sodorjam őket. De – ezt mindig hittem – lélekben egy oldalon voltunk, még a nehézségben, az egymásért vállalt felelősségben is. Még ha fájó kényszerűségben félelmeink közepette is. Ugyanúgy a diákokkal is. Még akkor is, ha a hurok szorult, és mind

nagyobb és nagyobb volt a nyomás. A hatalom minden erejét latba vetette, hogy hátráltasson.

Ez volt, ily módon testesült meg a kor, a „korom” természetes viszonyulása hozzám. Hogy volt egy-két más megnyilvánulás is? Leginkább a szakma, a tanügy, a tanfelügyelőség értékelte a munkámat, leszámítva az utóbbi intézmény azon lépéseit, amelyeket nekik is nyomásra kellett megtenniük – mert ilyenek is voltak. Mindemellett egyszer – valamikor a ’80-as évek elején – az *Érdemes tanár* címet adományozták nekem. Nekem? Telítve voltam az egyéb irányból jött „megkülönböztetettségekkel”, s bár szégyenkezve tudomásul vettem, azaz átvettem a címmel járó diplomát, de soha, semmiféle okiratomban nem szerepeltettem, hogy ilyasmit kaptam. A „van-e kitüntetése” kérdéseknél mindig „nincs”-et szerepeltettem. Még csak nem is latoltgattam, hogy jó-e ez. Egyszerűen nem vettem tudomást róla. Engem EZ a hatalom ne dicsérjen.

S akkor – ha így volt, így látott, így ítélte meg a korom –: miért éltem? Miért éltem cselekvő életet, ha minden cselekedetemet, bármi is lett légyen az, gyanakvással és rosszállással követték? Talán az lett volna az egyetlen, vágyaik vagy elvárásaik szerinti tettem, ha a környezetemről, embertársaimról rosszindulatú információkat küldök-adok-szállítok, feljelentem őket, ha becsületesek és jót, igazat cselekszenek. Amikor erre való „beszervezésemre” kísérlet történt, én „nem fogtam fel”, hogy ezzel a Dolgozó Nép Országának hatalmát, azaz „a jót” segítettem volna, azt támogattam volna.

Arról sincs konkrét tudomásom, hogy külön azt, hogy családom volt, gyermekeim voltak, bűnként kezelte volna a kor. Nem ők voltak az én bűnöm, hanem én az övék, főleg katonáskodásuk idején, amikor még fegyvert sem adtak a kezükbe, mint ellenséges elemeknek. Pedig nekik addig nem állt módjukban az „ellenséghez csatlakozni”, mégis oda tartozóknak tekintették őket is. Amiként feleségemet is, akit több ízben hívtak meg külföldre kiállítani, s a hatalom megakadályozta abban, hogy a meghívásoknak eleget tehessem.

Miattam őt is? Igen, őt is.

Fentnevezettet (azaz Ellát) nem jelentették nekünk ellenséges cselekedetekkel, de ellenkezőleg a férje ismert nacionalista-soviniszta megnyilvánulásairól s kapcsolatban áll ismert ellenséges személyekkel – olvashatjuk a

bázeli meghívása alkalmából a tevékenységét elemző belső jelentésből. (G. 1978. 03. 27).

Majd – hat évvel később:

Ott tanít Gazda József és Ella, közismert nacionalisták. Ebben a „CALIMAN” jelentés szerint már Ellának is bűne, hogy látja „néhány magyar népi motívum állandóságát és erejét” (G. 1984. márc. 28.)

Igen.

Hogy erőt merít népe művészetéből.

Tehát: meg kellett állítani őt is, nehogy egy meg nem engedett siker növelje benne a „rossz” erejét.

Hogy mit tett, miként válaszolt erre a benne levő alkotóerő, azt végül is nem ő, s ha a magam munkájára is gondolok, nem mi határoztuk el.

Diktált nekünk, elibénk tárta magát a tennivaló és a feladat! Neki: hogy menni kell tovább az úton! S így megállítani őt sem tudták. Egy kor belső mozgatóerőit nem a párthatározatok szabják meg. Azok ellenállásra is készíthetnek! Tulajdonképpen azt is mondhatom: jó, hogy így volt! Szándéka ellenére nem gátolt, hanem erősített és többé is tett bennünket a kor, amiben éltünk! A tiltások – még az üldöztetések is – még inkább tudatosították bennünk, hogy mit kell tennünk.

